

innehåll. Appendixet i Åbopsalmboken är måhända något omfångsrikare än de övriga tilläggen — till en del dock sammanhängande med, att flera psalmer i 1650 och 1654 års samlingar införlivats med den egentliga psalmboken.

Bland 1650-talets psalmbokstryck kan vidare nämnas: *Tree Andeliga Wijsor* — en liten psalmsamling med defekt årtal, som emellertid av bibliografiska experter dateras till tiden omkring 1650. Den första av dessa »Wijsor» är: *Ach, min Siäl haff lustigt Modh...* (1695 års psalmbok nr. 287, 1937 års psalmbok nr. 314), som här förekommer i 19 verser under rubriken: »Om Gudhz outhsäjelige Wälgärningar». Beckman säger i sin psalmhistoria, att psalmens plats sist i Åbopsalmbokens appendix av år 1673 »utwisar såsom wanligt en nyhet och sannolikt psalmens första meddelande i tryck.»¹⁾ Den andra »visan» är: *Eya mitt Hierta rätt innerlig...* (1695 års psalmbok nr. 411, 1937 års psalmbok nr. 598). Liedgren har funnit den i Åbopsalmboken²⁾. Slutligen möter också här psalmen: *Jesus är mitt Lijff och etc...* Psalmens rubrik är nämnd på titelbladet, medan själva texten saknas. Liedgren har korrigerat sin uppgift om denna psalms tillkomst från *Palmas Speculum Hominis 1674* till *Brodinus' Gudelige Betrachtelser 1671*³⁾. Är den typografiska bestämningen av detta tryck: *Tree Andeliga Wijsor*, riktig, har psalmen: *Jesus är mitt liv och hälsa* (1937 års psalmbok nr. 121) följaktligen tillkommit redan omkring år 1650.

1640- och även 1650-talen betydde för vårt lands kyrkoliv i många hänseenden en kraftutveckling. Detta gällde icke minst andaktslitteraturen. Men även i psalmbokshistorien skulle man kanske finna något liknande. År 1645 tillkom den s. k. nya Uppsala-psalmboken, respektive 1650 och 1654 de ovan beskrivna samlingarna, i vilka Åbopsalmbokens psalmer redan i huvudsak äro tillfinnandes.

David Lindqvist.

Gotländska passionsmålningar och birgittinskt muralmaleri.

De enkla, trohjärtade bildserier från 1400-talets förra hälft, som smycka många gotländska kyrkor, äro inga stora konstverk. Anordningen av bilderna är enkel men verkningsfull som en vävnad; målningarna äro anbragta på långhusets norra mur och framställa Kristi passionshistoria och vissa andra bibliska motiv.

¹⁾ Beckman, o. a. a. sid. 583 ff. jfr Liedgren, sid. 237.

²⁾ Se Liedgren, o. a. a., sid. 273, Beckman, sid. 946 f.

³⁾ Jmfr också Lindqvist, o. a. a. sid. 106.

Omkring fyrtio sådana sviter äro kända från ön. I en i våras vid Stockholms högskola ventilerad doktorsavhandling, *De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, studier i birgittinskt muralmåleri av Bengt Söderberg*, har denna målningsskatt underkastats en närmare granskning, och dess stilfränder och religiösa innehållsbetydelse analyserats. I det stora hela förete målningarna en tydlig enhetlighet, men två grupper kunna särskiljas. Den ena gruppen, inom vilken bladstaven uppträder som dekorativt element, karaktäriseras av en viss dramatisk skildringskonst med tung, mörk färg. Den andra, som återfinnes i kyrkor på öns södra del, har en mildare färgskala. »Passionsmästaren» har dessa målningars upphovsman kallats på grund av den talrika förekomsten av scener ur Kristi lidande. I de fullständiga sviterna såsom i Hemse, Eke, Lojsta, Linde, Endre, Hamra, Stenkumla, Ganthem och Norrlanda skildras Jesu lidande från Nattvarden till Uppståndelsen, ofta också Himmelsfärden, Pingstundret och ibland »Nådstolen». Ämnena sammanhållas av andra trosartikeln med betonande av återlösningen. De många scenerna ur lidandeshistorien äro en parallell till de korsstationer, som uppsattes vid vissa vägar och vid vilka bönetraditioner utvecklades under passionsmystikens blomstringstid. Författaren påvisar, att målningarnas typ erinrar om vävnader samt om tidiga träsnitt. Några direkta förebilder kunna dock ej uppsparas, och målningens figurstil gör närmast intryck av provinsieellt utbildad tradition.

En tydlig inspirationskälla anser förf. vara Vadstena kloster, och detta både ur innehållets och formens synpunkt. Författaren håller för troligt, att i Vadstena utövats en grafisk konstproduktion. Dess spår äro nästan helt och hållet utplånade, och det faller sig därför svårt att bygga på detta antagande. Men genom hänvisningen till det birgittinska Vadstena kommer författaren in på ett fruktbringande forskningsfält, där tidigare studier givit stora resultat men där ändå mycket ännu återstår att klarlägga. Den gotländska passionsmålarens andliga beroende av Vadstena klostrets tankevärld skulle enligt förf. bestå i ett försjunkande i Kristi passion och i »pietistisk» melankoli. På denna punkt, den teologiska, rör sig författaren tyvärr mest på allmänningarna och når aldrig fram till mera konkret uttryckta teologiska bestämmingar av vad han uppfattat som »birgittinskt». En sådan bestämning skulle f. ö. fordra ingående teologiska forskningar. Det kan icke förnekas, att läsaren känner en viss besvikelse över författarens alltför lediga sätt att komma ifrån svårigheten på denna viktiga punkt. Vad som i Söderbergs analyser betecknats som »birgittinskt» synes vara allmänt europeiska stämningar utan konkreta lokala variationer. Enligt anmälarens mening är den »birgittinska» fromhetstypen närmast identisk med den bernhardinska-franciskanska. Man saknar emellertid här en hänvisning till magister Mattias' *Concordancie super totam bibliam*, som bl. a. innehåller ett sammandrag av passionshistorien. För-

fattaren visar sig icke påfallande besvärad av att den gotländska passionsmålares kunskaper i birgittinsk ikonografi äro mycket bristfälliga. I de gotländska målningarna saknas sålunda just de motiv, som anses karakterisera »birgittinsk» konst, och detta synes icke ägnat att överbetona det inflytande birgittinerklostret kan ha haft på monumentalmåleriet i Norden.

Från Vadstena leder författaren läsaren över till muralmåleriet i Götaland. Här får man strax fastare mark under fötterna. Utgångspunkten är väggmålningarna i refektoriet i Vadstena kloster. Upphovsmannen kallas Refektoriemästaren, och hans verk tillhör 1400-talets början. I figurteckningen tycker sig författaren kunna spåra likheter med de yngre passionsmålningarna på Gotland. Ornamentiken är mera originell. Fastän klostrets dagbok och andra urkunder nämner vid namn flera målare, anknutna till klostret, finnes ingen som till tiden passar in på Refektoriemästaren. Ett Mariaskåp från N. Fågelås kyrka i Västergötland har tidigare förts samman med mästarens oeuvre. Härtill kan Söderberg lägga några figurer på kyrkliga textilier. De senare liksom målningarna i Södra Asarp i Västergötland ha, förefaller det, ett mera allmänt stilsammanhang med refektoriemålningarna. Bakom Refektoriemästaren ligger hela det tidigare gotiska måleriet, representerat i det gamla Linköpingsstiftet av det praktfulla taket i Dädesjö samt väggmålningarna i de båda stavkyrkorna i Edshult och Björsäter. Den sengotiska Refektoriemästaren är starkt beroende av dessa 1300-tals målningar. Samma konservatism återfinnes i den stora målarskola, som utgår från honom och som varit verksam både i stiftet och utanför detsamma. Huvudmästaren i denna målarskola kallas Risingemästaren efter den stora målningssviten i Risinge gamla kyrka. Den hör till de märkligaste kyrkmålningarna i mellersta Sverige. Valven äro helt fyllda av ornament och figurscener, fördelade så, att de senare äro inkomponerade i rundlar (som Dädesjötakets). Ornamenten utfylla hela mellanrummen mellan rundlarna. Huvudfigurer i bildframställningen är Marias himmelfärd samt Rex Gloriae. Dessutom återges stora sviter av bibliska scener och helgonbilder. Målningarna ha en utomordentlig dekorativ verkan inte minst i färg genom sin förenklade färgskala i svart och ljusgrönt.

Utom i Risinge anser författaren att huvudmästaren utfört kormålningarna i Ö. Eneby. En elev till honom har sedan målat i Örborga, koret i Kaga samt i Torpa. En annan elev har varit verksam i Ö. Eneby (långhus och sakristia), Veta, Strängnäs domkyrka m. fl. En annan grupp återfinnes i södra Sverige och till denna hör framför allt Ysane i Blekinge, vars målningar nyligen blottats. De voro försedda med årtal 1459 och signatur: Nils Håkansson. Nära dessa stå en hel grupp målningar i östra Skåne som hänförs till en anonym konstnär kallad Vittskövlemästaren. Målningarna i Vittskövle, Gladsax, Gärds Köpinge och Långaröd höra

till dennes produktion. Söderberg anser Vittskövlemästaren vara elev av Nils Håkansson, som också anses ha målat i Strö, Döne och Skalunda. Målningarna i sistnämnda kyrka avslöja sig genom en omständig signering som verk av Nils Håkansson från Vadstena. Den långa inskriften säger: »Anno domini mcdlxvi hoc opus completum quit per manus Nicolai Haqueni pictoris de vastenic».

Denna målarkrets är onekligen betydande. Men Söderberg försöker utvidga den. Han har lyckats uppspåra »birgittinska» drag även norrut i det uppländska kyrkmåleriet, särskilt i Johannes Rosenrodhs målningar i Tensta kyrka med scener ur Birgittas legend. Som tidigare skildrare av dessa dekorationer påvisat, är stilen i Rosenrodhs verk för allmänt europeisk för att avslöja några specifikt östgötska drag. Tydligare anser förf. det birgittinska vara tolkat i målningarna i Erentuna och Färentuna, vilket förefaller rimligt.

En annan avläggare till Risingemästaren, som påpekats redan av Andreas Lindblom, hette Amund. Han signerade sina målningar i södra Råda kyrka i Värmland år 1494. Hos honom finna vi den sista fasen av Risingeskolans konst. Han framträder som en bondsk målare, grov, men säker i det dekorativa. Som Söderberg framhåller, är steget icke långt från hans enkla väggdekorationer till böndernas julbonader från en senare tid. Andra kyrkmålningar av honom är enligt förf. Appuna, Kaga kyrkas långhus, Fivelstad och Ask i Östergötland, Gökhem, Dala och Götene i Västergötland, Kumlaby, Gränna och Säby i Småland. Av dessa vill anmälnaren helst undantaga Appunamålningarna och föra dem till en särskild grupp, till vilken bör läggas Loftamålningarna, kända liksom Appunadekorationerna blott genom avbildningar. Författarens kunskap om målningarna i Lofta kyrka inskränker sig till rätt schematiskt utförda akvareller i Kungl. biblioteket. I Linköpings stiftsbibliotek finnes emellertid en illustrerad beskrivning av lektor J. H. Wallman. Tack vare denna veta vi, att Loftamålningarna märkligt nog omfattat den största svit av biblia-pauperum-scener, som finnes söder om Uppland. Släktskapen med Risingemålaren och hans lärjungar är märkbar men icke stor. Däremot finnes i V. Ny kyrka målningar av samme konstnär som dekorerat i Säby kyrka eller åtminstone av en honom närstående. V. Ny-målningarna, som förf. icke känt, låta oss ana tillvaron av Risingemästarens och Amunds efterföljare ett stycke fram på 1500-talet. Slutligen kan nämnas, att i Flistads nyss restaurerade kyrka nyligen framtagits målningar i korapsiden av mästare Amund eller en honom närstående mästare.

Även i danskt kyrkmåleri har förf. lyckats uppspåra »birgittinska» inslag. Såvitt anmälnaren kan bedöma har förf. här utan att närmare redovisa för källorna, fått uppslaget till de danska studierna genom fil. lic. Berit Wallenbergs intressanta inlägg efter författarens föredrag på konsthistoriska kongressen i Stockholm

1933 (tryckt i Actes du Congrès s. 143 f.). Här kommer kanske kritiken att revidera åtskilligt, men hypoteserna sakna icke intresse och stilöverensstämmelserna äro i vissa fall möjliga att konstatera. Likheterna mellan Vraa på Jylland och Risinge äro möjligen icke alldeles tillfälliga liksom mellan Ondløse på Sjælland och N. Åkarp i Skåne samt Vadstena och Fogdö. Tack vare de danska monumenten har förf. trott sig kunna sammanföra Fogdömålningarna samt dekorationen i Freskokapellet i Strängnäs (påpekat redan av Berit Wallenberg 1933) med Vadstenaskolans alster. Ett nytt verk i detta märkliga skolsammanhang utgöres av den nyupptäckta Krucifixbilden i Flistads kyrka.

Redan av det kortfattade referatet av boken framgår hur rikt och omfattande avhandlingens material är och huru det på ett betydelsefullt sätt omspanner ett intressant avsnitt av gotisk konst i Sverige, som mera sällan blir föremål för mera ingående konsthistorisk behandling. En skärpning i den stilistiska analysen hade kunnat medföra större säkerhet i slutresultatet, och en mera uttömmande redovisning av utnyttjade källor skulle ha ingivit läsaren mera förtroende för det vetenskapliga arbetet. Söderberg har dock genom sitt arbete riktat vårt vetande om gotiskt muralmålari, och hans avhandling kommer säkert att bli en givande källa för alla som önska orientering i ett rikt och fängslande ämne.

Bengt Cnattingius.

**Vid Laurentius Petri Sällskapets första årsmöte.
11 aug. 1942.**

Som ordförande i Laurentius Petri Sällskapets för året fungerande arbetsutskott hälsar jag de närvarande välkomna till sällskapets första årsmöte. Såsom pastor Loci bringar jag också alla